

ГЕРМАНСЬКІ МОВИ ТА ЛІТЕРАТУРИ

УДК 811.111'255.4(045)

DOI <https://doi.org/10.52726/as.humanities/2021.3.15>

Я. В. БОЙКО

кандидат філологічних наук, доцент,

доцент кафедри перекладу,

Національний технічний університет «Дніпровська політехніка», м. Дніпро, Україна

Електронна пошта: yana.boyko.85@gmail.com

<http://orcid.org/0000-0002-0074-5665>

КОГНІТИВНИЙ КОНСОНАНС ЯК ФАКТОР КОГНІТИВНОЇ ЕКВІВАЛЕНТНОСТІ РЕТРАНСЛЯЦІЙ ЧАСОВО ВІДДАЛЕНОГО ПЕРШОТВОРУ

У запропонованій розвідці обґрунтовано поняття когнітивного консонансу з позицій теорії і практики перекладу як фактору когнітивної еквівалентності ретрансляцій (діахронної множинності перекладів) часово віддаленого першотвору. Матеріалом дослідження слугували часово віддалений першотвір – трагедія У. Шекспіра “*King Lear*” (1605) – та її діахронні ретрансляції, авторами яких є П. Куліш (1880), М. Рильський (1941) і В. Барка (1969). У статті охарактеризовано феномен діахронної множинності перекладів часово віддаленого першотвору як проблему перекладознавства, а також описано різні соціально-історичні контексти і літературні стилі, у яких були виконані аналізовані діахронні ретрансляції. У дослідженні визначається співвідношення консонансу та дисонансу як категорій гармонії теорії музики, а також специфіка когнітивного консонансу саме з позицій теорії і практики перекладу. Крім того, пояснюються чинники, від яких залежить ступінь наближення діахронних ретрансляцій до оригіналу. Когнітивна еквівалентність розуміється як результат гармонійної тотожності мисленнєвого процесу автора і перекладача, що є підґрунтям функційно-комунікативної рівноцінності та прагматичної рівнозначності оригіналу та його діахронних ретрансляцій. Встановлено параметри, за якими виявляється когнітивна еквівалентність одиниць оригіналу і одиниць перекладу в умовах когнітивного консонансу. Обґрунтовано два таких різновиди когнітивної еквівалентності оригіналу і перекладу: повну когнітивну еквівалентність (повну рівноцінність і тотожність форми та змісту) і часткову когнітивну еквівалентність (порушується тотожність одиниць оригіналу й одиниць перекладу у плані форми, але зберігається тотожність у плані змісту).

Ключові слова: когнітивний консонанс, когнітивна еквівалентність, повна / часткова когнітивна еквівалентність, ретрансляція, діахронна множинність перекладів, часово віддалений першотвір.

Постановка проблеми. У перекладознавстві існує низка теорій, спрямованих на визначення еквівалентності та адекватності перекладу (Л. С. Бархударов, В. Н. Комісаров, Дж. Кетфорд, Ю. Найда, К. Райс та ін.), які постійно оновлюються і збагачуються сучасними концепціями. У запропонованій розвідці здійснюється спроба обґрунтувати новий підхід у розв’язанні проблеми адекватності перекладу з позицій теорії когнітивного дисонансу і когнітивного консонансу. Ця теорія має на меті визначити критерії адекватності перекладу, вивчити причини перешкод на шляху досягнення адекватного перекладу та знайти шляхи їх максимального зменшення та / або усунення в процесі перекладу.

Аналіз попередніх досліджень. Проблема когнітивного дисонансу як психічного феномену, сформульованого й описаного Л. Фестін-

гером у термінах психології, привертає увагу багатьох перекладознавців, таких як Г. Д. Воскобойник, Л. Д. Борисенкова, О. В. Вахоніна, Т. В. Дроздова, В. З. Дем’янков, Є. А. Вебер та ін. Однак проблема когнітивного консонансу в аспекті теорії та практики перекладу розроблена недостатньо. Перш ніж розглянути проблему когнітивного консонансу в контексті художнього перекладу часово віддаленого першотвору, необхідно визначити суть поняття «когнітивний консонанс» у його співвідношенні з поняттям «когнітивний дисонанс».

Співвідношення консонансу та дисонансу завжди було найважливішою проблемою теорії музики, в якій ці категорії гармонії характеризують злиття або незлиття в сприйнятті тонів, що одночасно звучать, а також самі співзвуччя (інтервали, акорди), що сприймаються / інтерпретуються як злитні і незлитні. Отже, в музиці

термін «консонанс» визначається так: «Консонанс, м. (від лат. “consonantia”) – приголосний звук кількох звуків в акорді; антитеза дисонансу» [Холопов 2010 : 79–80]. У «Соціологічному енциклопедичному словнику» є таке визначення цього терміна: «**Когнітивний консонанс** (від англ. “consonance”, “cognitive”; нім. “cognitive Konsonanz”) – взаємна узгодженість, урівноважений стан елементів когнітивної системи; стан відповідності між очікуваною та отриманою інформацією [СЕС]. Зрозуміло, що консонанс – це протилежність дисонансу.

Мета статті – обґрунтування поняття когнітивного консонансу з позицій теорії і практики перекладу як фактору когнітивної еквівалентності діахронних ретрансляцій часово віддаленого першотвору. Досягнення мети передбачає розв’язання таких завдань: 1) визначити специфіку когнітивного консонансу з позицій теорії і практики перекладу; 2) охарактеризувати феномен діахронної множинності ретрансляцій часово віддаленого першотвору як проблему перекладознавства; 3) продемонструвати повну і часткову когнітивну еквівалентність мисленевого процесу автора і перекладача. Матеріал дослідження – часово віддалений першотвір – трагедія У. Шекспіра “*King Lear*” (1605) та її діахронні ретрансляції, авторами яких є П. Куліш (1880), М. Рильський (1941) і В. Барка (1969).

Виклад основного матеріалу. З позиції теорії і практики перекладу **когнітивний консонанс** розуміємо як *гармонійну тотожність мисленевого процесу автора і перекладача* у ході створення тексту оригіналу і тексту перекладу. Ступінь наближення до оригіналу залежить від багатьох таких чинників: майстерності перекладача, особливостей мов і культур, що зіставляються, епохи створення оригіналу і перекладу, способу перекладу, характеру перекладних текстів тощо [Бойко 2020; Воіко, Нікопова 2021]. Психічні процеси у свідомості перекладачів і пов’язані з ними дії також впливають на остаточне формування когнітивного консонансу мисленевого процесу автора і перекладача. У цьому контексті багатий матеріал для спостережень надає діахронна множинність ретрансляцій часово віддаленого першотвору.

Діахронна множинність ретрансляцій – це повторні переклади часово віддаленого першотвору, які виникають або змінюються про-

тягом певного історичного періоду, що надає змогу простежити вплив різних епох на світосприйняття перекладачів та його вплив на перекладений твір [Лучук 2004]. Завдання перекладача полягає у ретрансляції тексту оригіналу цільовою мовою та культурою, у створенні своєрідного віртуального контексту під час перекладацької діяльності. У цьому сенсі ретрансльований контекст не є динамічним, як це було б у діахронній взаємодії, оскільки він формується у віртуальному контексті творчим уявленням перекладача та включає низку циклів переосмислення оригінального контексту, який відтворюється мовою перекладу відповідно до моделі концептуалізації.

Діахронні ретрансляції аналізованого часово віддаленого першотвору – трагедії У. Шекспіра “*King Lear*” (1605) – належать до різних соціально-історичних контекстів – кінця XIX ст. (П. Куліш, 1880), першої половини XX ст. (М. Рильський, 1941) і другої половини XX ст. (В. Барка, 1969). Досліджувані діахронні ретрансляції трагедії У. Шекспіра “*King Lear*” постають зразками різних літературних стилів, характерних для відповідного культурно-естетичного середовища, а саме: Романтизму (кінець XVIII ст. – початок XIX ст.), Неокласицизму (перша половина XX ст.) і Модернізму (друга половина XX ст.) [Бойко 2021 : 126–130].

Результатом когнітивного консонансу мисленевого процесу автора і перекладача у ході створення тексту оригіналу і тексту перекладу постає **когнітивна еквівалентність** одиниць оригіналу (далі – ОО) і одиниць перекладу (далі – ОП), яка є наслідком порівняльного когнітивного процесу двох текстів та їх відповідного сприйняття, змодельованого у свідомості перекладачів під час перекладацької діяльності. Роль когнітивного консонансу – це центральна роль оцінного критерію, який безпосередньо керує процесами прийняття рішень у перекладацькій роботі [Sickinger 2017 : 226].

Варто наголосити, що когнітивна еквівалентність оригіналу та його ретрансляцій є підґрунтям їх функційно-комунікативної рівноцінності та прагматичної рівнозначності, наявності яких робить текст еквівалентним перекладом. Наявність когнітивної еквівалентності між текстом оригіналу і ретранслятом передбачає наявність відносин взаємної

зумовленості на будь-якому рівні, тобто *на рівні мовних одиниць* (слів і стійких словосполучень) і *на рівні мовних утворень* (вільних словосполучень, речень і фрагментів тексту).

Існує кілька варіантів того, як цей процес може відбуватися: *послідовно*, тобто у вигляді серії послідовно модульованих спроб вибору еквівалента; *одночасно*, тобто робиться вибір ОП найвищого рівня когнітивної еквівалентності із кількох можливих. Межею когнітивної еквівалентності є максимально можливий ступінь збереження форми і змісту оригіналу під час створення перекладу, який має бути функційно рівноцінним та комунікативно рівнозначним з оригіналом, тотожно відтворювати компонентний склад, структурно-синтаксичну організацію та семантику оригіналу в акті мовної комунікації. Такий переклад є наслідком когнітивного консонансу мисленнєвого процесу автора і перекладача. Але в кожному окремому перекладі змістова і формальна близькість до оригіналу різними способами наближується до максимального ступеню [Ташенко].

Параметри, за якими ми встановлюємо когнітивну еквівалентність ОО й ОП в умовах когнітивного консонансу, є такими: 1) повний збіг компонентного складу ОО й ОП, тобто можливість указати у перекладі лексичний відповідник кожному повнозначному слову оригіналу; 2) повний паралелізм структурно-синтаксичної організації, тобто ОП ідентично

відтворює структурно-синтаксичну модель ОО без зміни конструкції та без зміни порядку слів; 3) тотожна відповідність сенсу, тобто передача всіх інформаційних компонентів ОО у перекладі; 4) функційно-комунікативна рівноцінність і тотожність прагматичної спрямованості ОО й ОП.

В умовах когнітивного консонансу когнітивна еквівалентність ОО й ОП реалізується у двох різновидах. Ідеться про повну та часткову еквівалентність.

Повна когнітивна еквівалентність мисленнєвого процесу автора і перекладача проявляється у повній тотожності ОО й ОП як у плані форми (їхнього компонентного складу і структурно-синтаксичної організації), так і в плані змісту (їхнього смислу, функційно-комунікативної і прагматичної спрямованості): *Meantime we shall express our darker purpose* [Shakespeare : 3]. – *Тим часом виявим наш тайний задум* [Куліш 1902 : 4]. – *Тим часом скритий намір наш розгорнем* [Барка 1969 : 18].

ОО *darker purpose* та ОП *тайний задум* і ОП *скритий намір* є тотожними за компонентним складом (ОО й ОП мають по два складники) і структурно-синтаксичною організацією (ОО й ОП утворені за однією моделлю Adj + N (прикметник + іменник)).

Смислово тотожність ОО й ОП демонструє порівняння словникових дефініцій їхніх лексичних компонентів:

dark – partly or totally devoid of light dispiriting, gloomy (of colour) of a deep shade (of people) having dark hair, eyes and (often) skin angry very uncompromising occult and possibly evil (<i>rhet.</i>) obscure mysterious (<i>pop.</i>) secretive [NWD, p. 244].	тайний (<i>розм., рідко</i>) – те саме, що таємний [СУМ. Т. 10, с. 17]. таємний – який є таємницею для інших і відомий небагатьом який не виявляє себе явно, діє приховано, замасковано неясний, неусвідомлений таємничий не дозволений законом, підпільний [ВТССУМ, с. 1144]. скритий (<i>у знач. прикм.</i>) – який тримають у таємниці; прихований. [СУМ. Т. 9, с. 321].
purpose – a result which it is desired to obtain and which is kept in mind in performing an action (<i>old-fash.</i>) will-power [NWD, p. 811].	задум – наперед продуманий план дій, намір основна ідея художнього, музичного тощо твору [ВТССУМ, 308]. намір – задум, бажання зробити що-небудь [ВТССУМ, 599].

Тотожність функційно-комунікативної і прагматичної спрямованості ОО й ОП реалізується у збереженні образності оригіналу, яка створюється в оригіналі в результаті використання епітету *darker*, який у наведеному прикладі завдяки наявності у його семантичній структурі експресивної та оцінної конотацій виражає негативне ставлення автора до предмета. Негативну конотацію епітетів ОП *тайний*

і *скритий* засвідчують такі їхні семантичні компоненти: «неясний», «неусвідомлений», «не дозволений законом», «який приховують від людських очей». Насправді *darker* краще було б перекласти українською як, наприклад, «зловісний», але перекладачі вирішили передати його менш експресивними лексемами *тайний* і *скритий*. Проте ОП як **повні когнітивні еквіваленти** тотожно відтворюють усі компоненти

значення ОО, передають емотивно-експресивну й оцінну конотацію тропу, створюють образ, адекватний оригіналу.

Часткова когнітивна еквівалентність мисленнєвого процесу автора і перекладача проявляється у разі, коли порушується тотожність ОО й ОП у плані форми (їхнього компонентного складу і структурно-синтаксичної організації), але зберігається тотожність у плані змісту (їхнього смислу, функційно-комунікативної і прагматичної спрямованості). Наприклад, вищенаведена ОО *darker purpose* у перекладі М. Рильського має таку форму: *А тим часом наш Ми задум оголосимо таємний*. [Рильський 1986 : 238]. **Частковий когнітивний еквівалент** *задум* <...> *таємний* має ті самі лексичні компоненти, які є тотожними з ОО *darker purpose* за смислом, функційно-комунікативною і прагматичною спрямованістю, але він побудований за іншою структурно-синтаксичною моделлю – N + Adj (іменник + прикметник), між якими вклинюється дієслово *оголосимо*, що, однак, цілком узгоджується з нормами української мови і не порушує семантику оригіналу.

Зміна компонентного складу ОП через однокореневу заміну однієї частини мови (дієслова) іншою (іменником) стає підставою для визначення часткового когнітивного еквіваленту у перекладі М. Рильського: *Obey you, love you, and most honour you* [Shakespeare: 5]. – **Шано-бою, любов'ю та слухнянством** [Рильський 1986 : 240]. У перекладах П. Куліша і В. Барки спостерігаємо повні когнітивні еквіваленти: **Корюсь вам і люблю й шаную** *вельми* [Куліш 1902 : 7]. – **Люблю і слухаюсь, найбільш шаную** [Барка 1969 : 20–21].

Іншим прикладом часткового когнітивного еквіваленту за рахунок зміни компонентного складу ОП (заміна іменника у складі ОО на дієслово у складі ОП) слугує переклад П. Куліша: *O, my good lord, I have been your tenant, and your father's tenant, these fourscore years*

[Shakespeare: 83]. – *О мій добрий льорде! отсе вже вісімдесят літ я арендую в вас і в вашого панотця* [Куліш 1902 : 119]. На відміну від перекладу П. Куліша, переклади М. Рильського і В. Барки демонструють повні когнітивні еквіваленти: *Добрий мій паночку, я був вашим підданцем і підданцем вашого батька вісімдесят років* [Рильський 1986 : 305]. – *О мій добродію, я був і ваш орендар, і орендар вашого батька – оці вісімдесят літ* [Барка 1969 : 55].

Висновки. Отже, аналіз різночасових перекладів, авторами яких є П. Куліш (1880), М. Рильський (1941) і В. Барка (1969), часово віддаленого першотвору, яким є трагедія У. Шекспіра “*King Lear*” (1605), демонструє можливість гармонійної тотожності мисленнєвого процесу автора і перекладача – когнітивного консонансу, який виникає незалежно від соціально-історичного контексту, у якому був створений переклад, або літературного стилю, характерного для відповідного культурно-естетичного середовища. Результатом когнітивного консонансу є когнітивна еквівалентність одиниць перекладу і одиниць оригіналу, тобто їх максимальна наближеність як у плані форми, так і у плані змісту. Повна тотожність форми (компонентного складу і структурно-синтаксичної моделі) і змісту (всіх компонентів семантичної структури, функційно-комунікативної і прагматичної спрямованості) одиниць перекладу і одиниць оригіналу є підставою для встановлення повного когнітивного еквіваленту. Порушення форми (компонентного складу чи структурно-синтаксичної моделі) у разі збереження змісту і функцій одиниць перекладу й одиниць оригіналу зумовлює ідентифікацію часткового когнітивного еквіваленту.

В умовах когнітивного консонансу поряд із когнітивною еквівалентністю, яка характеризується максимальним ступенем наближеності одиниць перекладу і одиниць оригіналу, спостерігається когнітивна аналогічність, аналіз якої є перспективою подальших досліджень.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бойко Я. Образність часово віддаленого першотвору в контексті діахронної множинності перекладів (на матеріалі ретрансляції трагедії У. Шекспіра “*The Tragedy of Hamlet*”). *Вісник Київського національного лінгвістичного університету. Серія «Філологія»*. Том 23. № 2. 2020. С. 19–29.
2. Бойко Я. Своєрідність мови Шекспіра і мови українських ретрансляцій як знакових систем в історичній перспективі. *Scientific Collection “InterConf”* (63): with the Proceedings of the 2nd International Scientific and Practical Conference “International Scientific Discussion: Problems, Tasks and Prospects” (June 21–22, 2021). Brighton, Great Britain : A.C.M. Webb Publishing Co Ltd., 2021. P. 121–138.

3. Лучук О. Часовий фактор і проблема перекладної множинності в теорії художнього перекладу. Діалогічна природа літератури. *Перекладознавчі та літературознавчі нариси*. Львів : Вид-во УКУ, 2004. С. 163–168.
4. Boiko Y., Nikonova V. Cognitive model of the tragic in Ukrainian retranslations of Shakespeare's plays. *Journal of Language and Linguistic Studies*, 17 (Special Issue 2), 2021. P. 1034–1052.
5. Sickinger P. Aiming for cognitive equivalence – mental models as a *tertium comparationis* for translation and empirical semantics. *Research in Language*, 2017, vol. 15 (2). P. 213–236.
6. Tashchenko G. V. Cognitive equivalence as a criterion of the precedent name Translation. *Science and Education a New Dimension. Philology*. V (39). Issue: 143. 2017. URL: www.seanewdim.com (дата звернення: 17.11.2021).

ДЖЕРЕЛА

1. Великий тлумачний словник сучасної української мови / П. М. Мовчан, В. В. Німчук, В. Й. Клічак. Київ : Видавництво «Дніпро», 2009. 1332 с.
2. Словник української мови : у 11 т. / І. К. Білодід, А. А. Бурячок та ін. Київ : Наукова думка, 1970–1980.
3. Социологический энциклопедический словарь. На русском, английском, немецком, французском и чешском языках / ред.-координатор Г. В. Осипов. Москва : НОРМА, 2000. 488 с. URL: https://sociology_dictionary.academic.ru/ (дата звернення: 17.11.2021).
4. Холопов Ю.Н. Консонанс и диссонанс. *Большая российская энциклопедия*. Т. 15. Москва, 2010. С. 79–80.
5. Шекспір В. Король Лір / пер. з англ. М. Рильський. *Сочинения в шести томах*. Т. 6. Киев, Издательство художественной литературы «Дніпро», 1986. С. 236–343.
6. Шекспір В. Король Лір / пер. з англ. В. Барка. Stuttgart. Germany, 1969. С. 12–150.
7. Шекспір В. Король Лір / пер. з англ. П. Куліш. Львів : Українсько-руська видавнича спілка, 1902. С. 3–159.
8. New Webster's Dictionary and Thesaurus of the English Language. Danbury: Lexicon Publications Inc., 1993. 1149 p.
9. Shakespeare W. King Lear. A full version of William Shakespeare's King Lear Text. 128 p.

REFERENCES

1. Bojko Ya. (2020) Obraznist' chasovo viddalenooho pershotvoru v konteksti diakhronnoi mnozhynnosti perekladiv (na materialy retransliatsiy trahedii U. Shekspira "The Tragedy of Hamlet"). [Images in the context of diachronic translation plurality of the time-remote original text (case study of W. Shakespeare's "The Tragedy of Hamlet" retranslations)] *Visnyk KNLU. Seriya "Filolohiia"* [in Ukrainian].
2. Bojko Ya. (2021) Svoieridnist' movy Shekspira i movy ukrains'kykh retransliatsiy iak znakovykh system v istorychnij perspektyvi [Peculiarity of Shakespeare's language and Ukrainian retranslations as a sign system in historical perspective]. International Scientific and Practical Conference "International Scientific Discussion: Problems, Tasks and Prospects" [in Ukrainian].
3. Luchuk O. (2004) Chasovyj faktor i problema perekladnoi mnozhynnosti v teorii khudozhn'oho perekladu. [The time factor and the problem of translation plurality in the theory of literary translation]. L'viv : Vyd-vo UKU. [in Ukrainian].

SOURCES

1. Velykyj tлумачnyj slovnyk suchasnoi ukrains'koi movy (2009) [Large explanatory dictionary of the modern Ukrainian language]. Kyiv: Vydavnytstvo "Dnipro" [in Ukrainian].
2. Slovnyk ukrains'koi movy (1970–1980) [Dictionary of the Ukrainian language]. Kyiv : Nauk. dumka [in Ukrainian].
3. Sotsyolohycheskyj entsyklopedycheskyj slovar' (2000) [Sociological encyclopedic dictionary]. Moskva : NORMA [in Russian].
4. Kholopov Yu. N. (2010) Konsonans y dyssonans [Consonance and dissonance]. Moskva [in Russian].
5. Shekspir W. (1986) Korol' Lyr. [King Lear] / per. z anhl. M. Ryl's'kyj [in Ukrainian].
6. Shekspir W. (1969) Korol' Lyr. [King Lear] / per. z anhl. V. Barka [in Ukrainian].
7. Shekspir W. (1902) Korol' Lyr. [King Lear] / per. z anhl. P. Kulish [in Ukrainian].

Y. V. BOIKO

*Candidate of Philology, Associate Professor,
Senior Lecturer at the Department of Translation,
Dnipro University of Technology, Dnipro, Ukraine
E-mail: yana.boiko.85@gmail.com
<http://orcid.org/0000-0002-0074-5665>*

COGNITIVE CONSONANCE AS A FACTOR OF COGNITIVE EQUIVALENCE OF CHRONOLOGICALLY DISTANT RETRANSLATIONS

The present research substantiates the concept of cognitive consonance as a factor of cognitive equivalence of chronologically distant retranslations from the standpoint of the theory and practice of translation. The material of the research is William Shakespeare's tragedy "King Lear" (1605), which is chronologically distant original, and its three different Ukrainian retranslations performed by P. Kulish (1880), M. Rylsky (1941) and W. Barka (1969). The article determines the phenomenon of diachronic plurality in retranslations of a chronologically distant original as a problem of translation studies. Different socio-historical contexts and literary styles in which the analyzed diachronic retranslations are performed are characterized. The article considers the consonance and dissonance correlation as categories of harmony in music theory. The research explains the cognitive consonance specifics in the theory and practice of translation and the factors that determine the degree of convergence with the original. Cognitive equivalence is understood as a result of the harmonious identity of the mental processes of the author and the translator, which is the basis of functional-communicative coincidence and pragmatic equivalence of the original text and its retranslations. The parameters of cognitive equivalence of the original units and translation units, which is established in terms of cognitive consonance, are defined in the article. The cognitive equivalence of the author's and translators' mental processes is realized in two forms: complete cognitive equivalence (complete identity of the form and content) and partial cognitive equivalence (form of original units and translation units is violated, but content identity is preserved).

Key words: cognitive consonance, cognitive equivalence, full / partial cognitive equivalence, retranslation, diachronic plurality in translation, chronologically distant original.